

Vrijheid versus rechtvaardigheid

Vroeger was autonomie verbonden met sociale rechtvaardigheid: in emancipatiebewegingen streed men immers voor vrijheid en beschikkingsrecht. Nu lijken het twee verschillende waardensystemen van waaruit het sociaal werk een andere opdracht krijgt. Een groep studenten van de master Social Work pleit voor verbinding. 'Juist het sociaal werk is noodzakelijk voor burgerkracht.'

door Hans Oostrik & Marion van Hattum

'De burger kan heel veel meer dan in de tijd dat het welzijnswerk werd uitgevonden. Toen waren er nog verschrikkelijk veel burgers met een maatschappelijke achterstand. Er is intussen een middenklasse ontstaan die zichzelf prima kan redden. We draaien de rollen nu dus om: de burger moet aan het stuur voor zijn eigen welzijn. Die moet het dus uit zijn eigen portemonnee betalen.', aldus Nico de Boer in gesprek met het tijdschrift *Zorg+Welzijn*.

Het citaat is onthullend. De Boer verwijst naar de tijd dat armoede nog dé sociale kwestie was en de mensen die dat betrof nog geen burgers heetten, maar tot de arbeidersstand behoorden. Ook toen waren er 'gegoede burgers' en in die tijd werd het sociale werk ingezet als armoedebestrijding. Eigenlijk zegt De Boer hier dat - net als toen - het sociale werk niet voor de goeie burger, de middenklasse, is bedoeld, omdat die zichzelf prima kan redden. Net als toen maakt De Boer ook nu weer een onderscheid: tussen burgers en 'kwetsbare burgers' (zie bij voorbeeld het voorwoord van de RMO bij het essay *Burgerkracht*). Kwetsbare burgers zijn mensen die zich om welke reden dan ook niet 'prima zelf kunnen redden'. In deze visie zou het sociale werk niet nodig moeten zijn. Eigenlijk zou iedereen zichzelf moeten kunnen redden en alle inspanningen van het sociale werk moeten er dan ook op gericht zijn om zoveel mogelijk mensen van de ene kwetsbare groep in de andere niet-kwetsbare groep van burgers te krijgen. Zolang dat nog niet helemaal lukt, blijft het sociale werk een noodzakelijk kwaad.

Noodzakelijk goed

Ook Van Ewijk (2010) vertrekt in zijn oratie vanuit 'eens de sociale kwestie' van de armoede, alleen bij hem volgt daaruit een andere consequentie. Hij spreekt van een nieuwe sociale kwestie: het sociaal functioneren van mensen wordt namelijk steeds lastiger in een steeds complexer wordende maatschappij. Daarop baseert hij de maatschappelijke noodzaak van het sociaal werk. De onoverzichtelijkheid van een zich steeds meer individualiserend samenleven maakt de taak van sociale coaches belangrijker. Er is nu

niet langer één sociale kwestie, maar een berg aan sociale kwesties van overlast in wijken, geweld in gezinnen, dakloze psychiatrische patiënten, alcoholverslaving, uitzichtloze schuldenlasten, getraumatiseerde militairen, kinderen in echtscheidingsgezinnen, enzovoort. Om aan al deze kwesties het hoofd te bieden is het sociaal werk een noodzakelijk goed.

Waardensystemen

Achter deze gedachtegangen over het sociaal werk gaan twee verschillende waardensystemen schuil. Bij De Boer staat de autonomie van de burger centraal. Zelfredzaamheid en empowerment zijn centrale concepten van het sociaal werk dat erop gericht is om zichzelf telkens weer overbodig te maken en de vrijheid van handelen voor burgers te garanderen, zodat zij in staat zijn om zelf regie te voeren over hun eigen leven.

Van Ewijk sluit aan bij een ander waardensysteem dat ook inherent is aan het sociaal werk en waarin het bestrijden van onrecht een belangrijke waarde is. Mensen mogen niet uitgesloten worden vanwege het feit dat ze - om wat voor reden dan ook - in de problemen geraken. Kwetsbaarheid is van iedereen en burgers die kwetsbaar zijn (geworden) dienen juist ingesloten te worden. Het

Discussie

Dit artikel is het gevolg van een discussie tijdens een les over beroepshouding en ethiek van de masteropleiding Social Work aan de HAN. Het is geschreven met: Angela Prudon, Annemarie Philipsen, Annette Schulte, Aswin van der Linde, Geneviève van Tijn, Ina Holtrop, Isabelle Staal, Lilia Ngabirano, Liliane van Onzen, Margreet Teeders-van Bladel, Mariëlle Strucks, Marieke Noorlander-de Haan, Mark Slaats, Mershiad Siapour, Ulla Becker.

David Rozing / Hollandse Hoogte

sociaal werk heeft in deze traditie altijd al een kwestie gemaakt van sociale uitsluiting en de praktijk van het sociaal werk kan (ook) gezien worden als een manier om dat onrecht niet te accepteren.

Onze stelling is dat burgerschap het concept is dat recht en vrijheid met elkaar verbindt. Daarmee is de centrale vraag voor het sociaal werk hoe burgerschap, dat recht en vrijheid combineert, versterkt kan worden. Hoe kan burgerschap de individuele vrijheid in een diversiteitscultuur verbinden met een cultuur van sociale rechtvaardigheid waarin wederzijdse maatschappelijke ondersteuning normaal is?

Egoïsme hoogtij

Het is nog maar enkele decennia geleden dat de menselijke autonomie als centrale waarde op een heel andere manier aan de orde werd gesteld dan in wat nu onze participatiemaatschappij heet. Individuele vrijheid, het recht van mensen om hun eigen leven in te richten werd toen door veel groepen bevochten. Jongeren ontworstelden zich aan de autoriteit van de ouderen, vrouwen voerden strijd tegen de verhoudingen in de patriarchale maatschappij en homoseksuelen gingen de straat op tegen een overheersende heteroseksuele cultuur. Achterstandsgroepen werden ze genoemd. Hun vrijheid betekende maatschappelijke strijd en bevrijding. Meedoen in de maatschappij betekende emancipatie en erkenning als gelijkwaardige burger.

In deze maatschappelijke emancipatiebewegingen waren de waardensystemen van autonomie en rechtvaardigheid nog met elkaar

verbonden. Men streed voor ieders recht op vrijheid en stelde rechtsongelijkheid aan de kaak door te pleiten voor het recht van iedereen om zijn of haar eigen leven te leiden. Sindsdien is autonomie en individuele (keuze)vrijheid onderdeel geworden van een moderne levensstijl: het recht op een eigen mening, vrije keuzes in relaties, carrières, kortom op een eigen leven is vanzelfsprekend. Deze individualistische levensstijl lijkt vervolgens het samenleven van burgers tot een probleem te hebben gemaakt. Nu de emancipatie gestreden is, lijkt participatie niet vanzelfsprekend. Voor sommigen viert het egoïsme hoogtij: ieder voor zich, en god voor ons allen. Anderen voelen zich onveilig en vragen zich af of er nog gemeenschappelijke waarden en normen zijn, nog fatsoensregels voor iedereen gelden. Weer anderen wijzen op het ontstaan van een nieuwe onderklasse van mensen die niet geleerd hebben om

Sociaal werk schept ruimte voor overleg tussen mensen met verschillende belangen

verantwoordelijkheid te nemen voor hun bestaan en zich slechts als slachtoffer van de omstandigheden kunnen voorstellen (zie Boutelier, 2011 over 'de plaaggeest Dalrymple').

Kenmerkend voor deze problematiseringen van het samenleven is dat het sociale niet meer gedacht kan worden als een verbinding tussen vrijheid en rechtvaardigheid. Sterker nog, vrijheid en rechtvaardigheid lijken elkaar in de weg te lopen en uit te sluiten. Ieder mens heeft het recht op een eigen leven en kan dus in principe niet worden aangesproken op zijn gedrag, ook al is dat hufterig. Het bestaan van een onderklasse is geen onrechtvaardigheid meer, maar een probleem van de mensen zelf die meer verantwoordelijkheid moeten leren nemen.

Moet het sociaal werk nu alleen nog zorgen voor de mensen die 'echt' niet zelfredzaam zijn of moet het mede bijdragen aan een participatiemaatschappij, waarin de zorg voor elkaar en dus burgerschap op een nieuwe manier vorm gegeven wordt? ➤

Vitaal netwerk

‘Onafhankelijkheid en emancipatie, regie over het eigen leven: het betekent toch niet dat je dit alleen moet doen of moet kunnen?’, aldus Geneviève van Tuyn, sociaal werker in de GGZ, tijdens onze discussie. Wij zijn op zoek naar sociaal werk dat sociale rechtvaardigheid mede vormgeeft, naar situaties waarin mensen voor elkaar opkomen, zodat voor iedereen in voldoende mate zijn of haar burgerrechten gewaarborgd zijn. De vraag is of we dan wel onderscheid moeten maken tussen (soorten) burgers? Leidt dat niet gemakkelijk tot stigmatisering en achterstelling van bepaalde groepen?

‘In een sociale gevoelige tijd is een vitaal sociaal netwerk onmisbaar. Ieder mens heeft hulpvragen en heeft anderen nodig om betekenis te kunnen geven aan het leven. De kwetsbaarheid moet dus niet centraal worden gesteld, maar de wijze waarop burgers de interactie aangaan met hun sociale omgeving.’, zo meent Mark Slaats, sociaal werker in de GGZ.

Asociale kwesties

Als vanouds heeft het sociaal werk een rol in het omgaan met sociale kwesties, want sociale kwesties zullen er blijven. Kwesties, waarbij er sprake is van verschillende belangen en van geschillen over hoe ze aan te pakken. Hoe brengt in dat geval het sociaal werk mensen bij elkaar zodat ze elkaar blijven ondersteunen? Hoe kunnen met andere woorden kwesties sociaal gemaakt worden? Kwesties zijn namelijk niet per definitie sociaal, vaak zijn ze zelfs asociaal. Iets wordt een kwestie als er sprake is van, meestal tegenstrijdige, betrokkenheid. Als in een buurt de woningbezitters de handen ineen slaan, omdat ze bang zijn dat de waarde van hun huizen achteruit gaat, zal het moeilijk zijn om er een locatie voor vluchtelingen te vestigen. Bij een kwestie is er altijd sprake van meervoudige belangen en perspectieven. Een kwestie kan sociaal gemaakt worden door de verschillende partijen rondom de tafel en met elkaar in gesprek te brengen, op zoek te gaan naar wat gemeenschappelijk is aan de kwestie en samen afspraken te maken over hoe met dit geschil omgegaan zal worden (zie bijvoorbeeld Wismans, 2011).

Civiele praktijk

Een kwestie sociaal maken zou je een ‘civiele praktijk’ kunnen noemen. Dat begrip is geïntroduceerd door Lolle Nauta (2005). Hij bedoelt er allerlei vormen van interactie mee die met het ontstaan van de burgerij gepaard gingen, en die vooral gericht waren op de pacificatie van tegengestelde belangen. Een zich economisch ontwikkelende maatschappij had steeds meer behoefte aan een *rule of law* om geschillen bij te leggen. Vrijhandel kon slechts gegarandeerd worden als er praktijken van ‘wederzijdse conformering’ bestonden, waarmee onderlinge afspraken gemaakt konden worden tussen partijen die elkaar niet (meer) naar het leven stonden, hoezeer ze ook hun eigen (handels)belangen hadden. Met deze civiele praktijken ontstond er een civiele maatschappij, een samenleving van burgers die onderling hun geschillen regelden, daartoe in staat gesteld door bepaalde instituties. Sociaal werk is een moderne civiele praktijk. Het schept een publieke ruimte. In die ruimte overleggen mensen met verschillende belangen en achtergronden. Ze bespreken er kwesties in hun eigen levenspraktijken, kwesties die meerdere mensen aangaan en samen schicken ze hun geschillen ‘in der minne’: ze maken ze gemeen-

schappelijk. Dat wil niet zeggen dat verschillen in belangen worden opgeheven. Samen zoeken ze naar een gemeenschappelijke actie waaraan iedereen kan en wil meewerken (Dijstelbloem, 2010; RMO, 2011).

Essentiële waarde

Sociaal werk als een civiele praktijk versterkt burgerkracht door mensen rondom zulke sociale kwesties bijeen te brengen en zodoende sociale netwerken te bouwen waarin gemeenschappelijke kwesties geregeld kunnen worden. En daarmee is het sociaal werk van essentiële waarde voor burgerkracht. Ulla Becker, sociaal werker in de ouderenzorg: ‘Het zorgt voor een breed en ander perspectief, het sluit coalities, die anders niet tot stand komen, het betreft mensen die niet aangepast zijn en/of kwetsbaar en het kent methoden om te enthousiasmeren, te stimuleren en in te bedden.’ Sociaal werk is niet de grote professional die de ondersteuning van ‘de zwakkeren’, de kwetsbare burgers in de samenleving op zich neemt. Door dat te doen zou ze meewerken aan een nieuwe tweedeling en bijdragen aan het versterken van maatschappelijke onverantwoordelijkheid bij burgers. Het sociaal werk is de professie die er zorg voor draagt dat mensen elkaar kunnen ondersteunen. Dat doet ze door mensen met elkaar in gesprek te brengen en zo bij te dragen aan het sociaal maken van kwesties. Dat is een begin van het vormen en versterken van sociale netwerken, waarbinnen mensen elkaar wederzijds ondersteunen in het regelen en oplossen van sociale kwesties. ◀

Hans Oostrik is docent en programmaleider Social Work Theory aan de masteropleiding Social Work van de HAN in Nijmegen. Marion van Hattum is docent en programmaleider Social Practice Development aan de masteropleiding Social Work en associate lector Werkzame factoren in de zorg voor de jeugd aan de HAN in Nijmegen.

Bronnen

- Boer, N. De & J. van der Lans (2011), *Burgerkracht. De toekomst van sociaal werk in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Boutelier, H. (2011), *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Tweede uitgebreide druk. Amsterdam: Boom/Lemma.
- Dijstelbloem, H. (2010), *Politiek vernieuwen. Op zoek naar publiek in de technologische samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.
- Ewijk, H. van (2010), *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd*. Amsterdam: SWP.
- Hattum, M. van & H. Oostrik (2011), ‘Social Practice Development: afstemming als basis van praktijkverbetering’. In: Pelt, M. van, M. Hoijsink, H. Oostrik & M. Räkens, *Meesterschap in het sociaal werk. Over kennisontwikkeling en praktijkverbetering voor het vak en de organisatie*. Amsterdam: SWP, pp. 161-172.
- Nauta, L. (2005), ‘Civiele praktijken’. In: *Krisis*, nr. 2005/3, pp. 11-25.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2011), *Tegenkracht organiseren. Lessen uit de kredietcrisis*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Wismans, G. (2011), ‘Niet in mijn achtertuin, alstublieft!’ In: Pelt, M. van, M. Hoijsink, H. Oostrik & M. Räkens, *Meesterschap in het sociaal werk. Over kennisontwikkeling en praktijkverbetering voor het vak en de organisatie*. Amsterdam: SWP, pp. 29-38.
- Zuithof, M. (2011), ‘Aan de welzijnsinstelling als supermarkt komt een eind’ Interview met Nico de Boer. In: *Zorg&Welzijn*, nr. 6, 1 juni 2011, pp. 8-10.